

La influència de l'entorn familiar en els processos educatius d'adolescents immigrants

Andreu Mir

RESUM

En el decurs dels primers anys de vida, la significació del context familiar passa de ser gairebé absoluta durant la infantesa a perdre valor quan arriba l'adolescència. Les ànsies d'autonomia de la persona obliguen a redefinir els rols de l'entorn familiar en els processos educatius dels joves. L'impacte d'aquests canvis assumeix transcendència en els adolescents d'origen immigrant, que sumen a la complexitat inherent de l'evolució vital el procés de canvi cultural.

RESUMEN

Durante los primeros años de vida, la significación del contexto familiar pasa de ser prácticamente absoluta durante la infancia a perder valor cuando llega la adolescencia. Las ansias de autonomía de la persona obligan a redefinir los roles de la familia en los procesos educativos de los jóvenes. El impacto de estos cambios asume transcendencia en los adolescentes de origen inmigrante, que suman a la complejidad inherente de la evolución vital el cambio cultural.

I. LA POSADA EN ESCENA

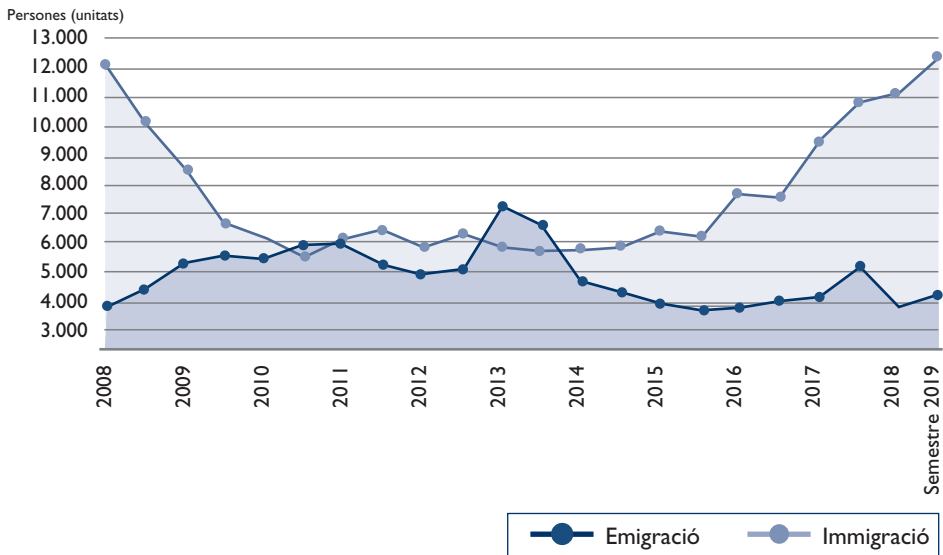
Són pocs els elements que condicionen tant la vida de qualsevol infant o adolescent com la figura dels familiars. Normalment, la connexió que existeix entre els progenitors i la seva descendència esdevé molt més estreta durant els primers anys de vida i a poc a poc va canviant una vegada els fills inicien la pubertat, en la qual comencen a mostrar certa voluntat d'independència amb relació a les relacions paternals (Martínez, 2012). Resulten molt freqüents les tensions suscidades com a conseqüència d'aquest nou estatus i, de fet, sembla que són nombrosos els pares i les mares que encara no han assimilat aquest concepte actual d'adolescència, entesa com una etapa forçosa i cada vegada més dilatada en el temps.

En conseqüència, si es té en compte que les famílies que s'han gestat i han crescut en atmosferes de països desenvolupats econòmicament mostren alguns símptomes d'inadaptació amb la concepció coetània del fenomen, resulta fàcil entendre que les dificultats que mostraran els pares i mares recentment arribats des d'altres ambients seran molt majors. En aquest sentit, les famílies procedents d'indrets com ara Bolívia, la Xina o el Marroc han prioritzat com a meta vital el fet de donar un futur millor als seus fills i filles que aquell que ells mateixos han tingut. Aquesta no és una situació estranya a casa nostra; de fet, les Illes Balears representen una de les zones del continent europeu en què amb major intensitat s'han viscut processos d'arribada de poblacions immigrants durant aquests darrers anys. A continuació, podem veure l'evolució d'arribades i sortides des de 2008 on s'observa que, una vegada superada la crisi econòmica encetada l'any 2007, s'han recuperat els fluxos elevats d'arribades envers a índexs molt inferiors de sortides. Aquesta ha estat la pauta més repetida des de finals dels anys noranta.

Tot i la significació de les dades, per ventura, l'impacte de l'arribada d'immigració a les Illes Balears durant aquestes darreres dècades no es limita a aspectes purament demogràfics. La diversitat de

procedències ha anat dibuixant —progressivament— nous paisatges socials, econòmics i culturals a casa nostra. En efecte, la societat illenca està en un procés de reformulació de la seva fisonomia gràcies a les aportacions de persones arribades de fora de l'Estat espanyol i del continent europeu.

GRÀFIC I: EVOLUCIÓ DE L'EMIGRACIÓ I IMMIGRACIÓ A LES ILLES BALEARS DE CIUTADANS DE QUAALSEVOL NACIONALITAT

Font: INE, www.epdata.es

2. LA FAMÍLIA IMMIGRANT COM A ELEMENT EDUCATIU INFLUENT EN L'ADOLESCÈNCIA

En general, en la majoria de cultures extracomunitàries la família és entesa en un sentit ampli i que va més enllà dels pares i germans; esdevé un element central a l'edifici educatiu dels joves d'origen nouvingut. De fet, l'entorn familiar representa un emissor constant de significats identitaris.

En algunes cultures (sobretot les d'origen musulmà), s'observa que els familiars (sobretot els pares) demostren un interès constant perquè els fills i filles siguin educats atenent elements religiosos, si bé el seguiment que en fan molts d'aquests joves marca distàncies amb allò que esperen els pares. D'aquí són freqüents els conflictes i els secrets; de fet, molts dels participants admeten amagar parelles o consum d'alcohol a les famílies per por de tensions amb els progenitors. D'alguna manera es pot dir que són persones compromeses amb la religió, però que el lligam que hi marquen esdevé diferent a aquells que tenen els familiars.

És habitual que els entorns familiars eduquin reforçant enfocaments vitals procedents del país d'origen que, sovint, entren en contraposició amb els dominants a l'entorn en el qual resideixen els joves. La defensa d'aquest model de vida sovint s'estimula a través de la idealització de l'origen i també pel rebuig de la destinació que, habitualment, s'incrementa gràcies a actituds racistes. D'aquesta manera, s'entén una influència directa d'aquest ambient de tensió racista en l'entorn familiar.

També és l'entorn familiar qui defineix la realitat econòmica amb la qual ha de conviure l'adolescent. Així les coses, aspectes com ara el lloc de residència o les possibilitats de consum depenen dels ingressos i la riquesa de la família. En general, els entorns de procedència avancen amb pocs recursos, els quals condicionen la capacitat de consum d'uns adolescents pressionats per un entorn capitalista. D'una manera prou semblant, la família serà qui atorgarà una importància o una altra a l'escola (ja sigui entesa com un instrument d'aprenentatge de qüestions bàsiques o ja sigui entesa com una plataforma de culturització més profunda i plataforma per a una inserció laboral futura). Inversament, a través de l'escola aquestes famílies poden anar coneixent la realitat que els envolta des d'una altra perspectiva car gràcies als relats dels fills enriqueixen la imatge de la societat on viuen. En general, la presència dels pares als centres no és comuna, si bé es donen casos en què es fa palesa aquesta participació.

A més d'aquest fet, la família esdevé una font de relacions socials per si mateixa ja que molts dels amics que es tenen s'han trobat amb presència de la família. Aquest component tampoc es pot aïllar de les relacions socials dels nois i les noies ja que hi ha un interès normal dels progenitors a exercir un cert control sobre les relacions dels seus fills. En aquest punt es torna a posar de manifest el tracte desigual, dependent del gènere. Els adolescents subratllen les diferències entre nois i noies, la qual cosa limita (sobretot en el cas d'elles) el seu camp d'interacció amb l'entorn.

En conseqüència, de tot plegat s'observa com la família representa un agent modelador de l'educació i de la identitat personal de l'adolescent, més encara en les primeres etapes de la vida.

3. MODELS FAMILIARS MODERNS, ADOLESCENTS POSTMODERNS

En aquest sentit, resulta significatiu tenir present que a bona part del planeta no es concep l'adolescència tal com s'entén a Europa o a Amèrica del Nord. No debades, en molts indrets la finalització de l'edat escolar obligatòria coincideix amb una inserció immediata al món laboral, sovint acompanyada per la formalització de la vida en parella a través del casament i la descendència. En efecte, aquestes famílies (moltes de les quals encara estan regides per l'estil de vida que els ha vist créixer en els seus països de procedència) es troben que el final de la infància dels seus fills ja no es correspon amb l'inici de la seva autonomia adulta, sinó amb un estat que els resulta estrany i força ambigu, en el qual els fills combinen unes ànsies d'independència amb relació als mateixos pares amb una situació de certa subordinació a la protecció familiar (per exemple, en l'àmbit econòmic). Tot i que el rol familiar pugui semblar que tendeix a la baixa, autors com Faccini (2013) posen de manifest la significació de l'entorn familiar en aquesta etapa vital en la qual els conflictes inesperats tendeixen a ser freqüents. Mir (2017) estableix una anàlisi que il·lustra l'impacte que té

l'entorn familiar en les diferents dimensions de la persona, sempre pensant en adolescents d'origen nouvingut. La imatge que es presenta a continuació pretén donar comptes de la significació que té aquest agent en el cas dels joves d'origen xinès a la ciutat de Palma.

Com és de suposar, estam davant una situació que no estava prevista per aquestes mares i pares i que, evidentment, pot resultar força conflictiva, com anirem veient. Una de les decepcions més freqüents que poden manifestar alguns d'aquests familiars està relacionada amb el fet de pensar que tota l'educació que els seus fills han rebut no era més que un instrument per tal de poder mantenir-se i identificar-se amb les seves pròpies tradicions i costums, una fórmula per donar continuïtat a uns estils de vida prou definits que, segons pareix, els seus fills desestimen o interpreten d'una manera diferent. Tanmateix, a mesura que els adolescents vagin sumant experiències com a membres de la societat de la destinació de la migració dels pares, és ben possible que es vagin allunyant d'una manera progressiva d'alguns hàbits i esquemes de vida definitoris dels seus orígens, a la vegada que també vagin incorporant estètiques, llenguatges o activitats més properes a aquelles que mostren els adolescents occidentals.

Un exemple que demostra aquest distanciament de postures entre pares i fills s'observa quan en moltes d'aquestes famílies immigrants —fortament marcades pels seus orígens— s'exigeix als joves valors entesos com a fonamentals, com ara el respecte cap a les persones adultes. En aquests casos, existeix la possibilitat que aquests adolescents actuïn per mimètica i reaccionin baix els dictàmens de la resta d'iguals d'origen no immigrant, els quals fan de la rebel·lia una de les seves armes més potents. Tal com assenyala Siguan (2003), la identificació amb els propis pares pot resultar una tasca força àrdua per als adolescents —sobretot els de primera generació— que, fins i tot, incorpora el perill d'estancar-se si els familiars interpreten com un atac i una falta de lleialtat la incorporació de valors propis de la societat d'acollida. En aquest sentit, convé tenir en compte les perspectives d'una i altra generació.

Malgrat l'existència d'aquesta conjuntura, Medina (2005) adverteix que el procés natural de l'adolescència no ha de representar forçosament la ruptura amb el conjunt de creences, actituds, sentiments i valors instaurats durant els anys previs des dels cercles protectors familiars. Així, segons l'autora, aquesta casta d'actituds esdevenen uns indicadors excel·lents que donen compte del risc emocional que envolta l'adolescent. Més aviat, en aquestes situacions els joves necessiten retrobar-se amb aquelles creences i valors per tal de poder ressituar-se envers a elles i, a diferència de com succeïa en el període de la infància, qüestionar-les, introduir-hi matisos, ampliar-les o rebutjar-les, tot en pro de crear la seva pròpia identitat dins el grup familiar.

Precisament, a partir d'aquesta idea s'han d'interpretar els distints escenaris familiars sorgits arran d'aquesta mena de situacions: des d'aquells en els quals els pares mostren una actitud marcada per una excessiva imposició i rigidesa, fins a altres on domina un excés de permissivitat i laxitud amb relació a l'atenció cap als fills:

- En les famílies excessivament autoritàries és possible que els joves estiguin exposats a càrregues afegides en el seu costós procés de definició identitària i, en efecte, reaccions com ara la ràbia (per no entendre la resposta dels pares davant tot aquest conjunt de canvis), la submissió

(que en moltes ocasions significa una anul·lació integral de la identitat de l'adolescent com a individu independent de la resta) o la rebel·lia (la qual esdevé com una reacció visceral davant la imposició que sovint ni tan sols està enraonada) poden fer-se presents en els membres d'aquestes famílies. Brullet i Gómez-Granell (2008) afirmen que aquesta mena de respostes en famílies autoritàries no són exclusives a famílies nouvingudes.

- Distint és el cas d'aquelles famílies en les quals els familiars (per qüestions de treball, desinterès o d'altres causes) se situen enfora de la realitat que afecta els seus fills adolescents. Aquesta manca d'interès acaba desembocant en situacions incòmodes per als joves que, en alguns casos, fan de la soledat o del buit uns silenciosos companys de viatge. Com hem vist en apartats anteriors, les relacions amb els altres representen un factor cabdal en la configuració identitària. No debades, un dels focus de major rellevància en la interacció d'aquests adolescents —endemés dels amics— procedeix de les relacions familiars. Així, en famílies en les quals es para poc esment als fills es tendeix a perdre aquesta important dimensió del procés de recerca del propi “jo”.

Els dos extrems que s'acaben d'exposar donen compte de la poca significació que a vegades es dona a l'entorn familiar en els processos d'educació d'adolescents i, en particular, aquells que són d'origen immigrant. En aquests casos, autors com Faccini (2013) assenyalen que resulta força significatiu que els pares es mostrin pròxims i afectius amb els seus fills que, tot i que normalment no ho demostren explícitament, demanen la presència d'un referent mínimament consistent per tal que supervisi llur procés d'evolució cap a la seva pròpia autonomia. En circumstàncies en què els familiars no es mostrin com aquest referent sòlid i proper, és possible que els fills cerquin en els amics alguna figura que pugui suplir aquesta funció.

Si bé els escenaris que just acabem de proposar i les seves corresponents conseqüències podrien ser extrapolades a qualsevol família en la qual conviuen adolescents, l'avanç en el discurs ens introdueix de ple en la realitat de famílies d'origen immigrant. En aquest sentit, els joves s'enfronten innegociablement a la necessitat de donar una resposta ferma sobre què i com interioritzar la seva identitat cultural. Es tracta d'un procés complex, en el qual intervien multitud de factors; des de la influència que exerceixen determinats mitjans de comunicació fins als missatges que rep el subjecte des de l'entorn escolar. Amb tot, en aquest elenc de condicionants hi torna a aparèixer l'entramat familiar com un element de summa importància.

Sigui com sigui, la reacció espontània que pot donar-se per part de l'entorn familiar és la d'animar els seus fills i filles que s'adaptin als nous costums que imperen a la societat d'acollida. Menció especial mereix el tema de la llengua que, sobretot en algunes nacionalitats, com ara la xinesa, esdevé un immens mur per a la integració de famílies senceres. Darrere aquesta insistència de molts dels familiars, s'hi amaga una necessitat d'inserció en el nou món que els acull, senten una necessitat que almenys en un primer moment està directament relacionada amb afers econòmics o laborals. En aquest sentit, l'escolarització dels més joves de la casa sovint facilita que aprenguin aviat l'idioma i que, per tant, puguin fer d'altaveu de la família en la societat que els acull. Com a exemple, val a dir que aquesta circumstància succeeix en moltes famílies orientals en les quals qui duu a terme les gestions dels negocis familiars amb els ajuntaments o d'altres organismes

públics són els mateixos fills, tot com a conseqüència de les escasses competències lingüístiques mostrades pels pares. A més, els pares veuen en aquesta integració dels fills la millor de les vies per aconseguir el gran objectiu que els ha portat aquí: tenir un futur millor per a la descendència i, fins i tot, per a ells mateixos.

Tot i aquests arguments, la reacció inicial dels pares en favor d'aconseguir una integració ràpida dels fills té el seu contrapunt. No debades, és possible que aquests progenitors interpretin l'adopció de nous costums per part dels seus fills —costums aliens a aquells que entenen com a propis— com un perill i una vertadera amenaça per al seu futur. En conseqüència, són diversos els autors que reconeixen que esdevenen habituals les pressions exercides per part de l'entorn familiar cap als fills, tot per tal que aquests s'eduquin tenint en compte les seves arrels.

La casuística que es maneja en aquests casos apunta que els pares —tal vegada d'una manera un tant inconscient— troben en aquesta defensa una forma de subsistència, una manera de sumar-se valor a si mateixos com a pares i també com a persones en una atmosfera en la qual han perdut l'estatus que s'havien guanyat en el seu lloc d'origen. Una de les estratègies que millors resultats poden generar consisteix a crear una imatge absolutament idealitzada del seu país de procedència, tot obviant aquells elements negatius que han obligat la família a emigrar. Precisament, aquesta tendència a la mitificació dels orígens permet a aquestes persones reivindicar-se, així com assolir el respecte suficient com per poder presentar-se com a individus competents en el nou marc que els envolta (López, 2007).

Així idò, ha de ser enmig d'aquesta ambigüitat on molts d'aquests adolescents han de començar a posar en marxa —o bé han de donar continuïtat— al seu procés d'aculturació. Talment qualsevol altra persona, el fet de veure's immers en una societat culturalment diferent a la pròpia té repercussions evidents a curt termini; així les coses, és probable que aquests joves novinguts o d'origen estranger experimentin alteracions significatives en la seva personalitat. Aquests canvis es posen de manifest quan surten a la llum modificacions en la conducta, en els valors, en la manera d'expressar-se, en definitiva, en la pròpia identitat.

La immersió en una quotidianitat com ara la de la societat d'acollida —tot a través dels centres educatius, dels amics, dels mitjans de comunicació, etc.—, la qual s'emmarca dins allò que coneixem com a postmodernitat, implica submergir-se en unes realitats socials que resulten força volàtils. Aquesta mena de societats (exposades als canvis continus i en les quals les pertinences i identitats poden ser múltiples) avancen enfora dels sistemes que aquestes famílies exporten des dels seus països d'origen. Sovint es tracta de persones que valoren l'estabilitat en les conductes, els valors i els símbols (de la identitat, en general) que se'ls ha marcat des de sempre.

Davant aquest xoc de postures (casa – societat d'acollida – escola) és possible que en els adolescents de famílies d'origen immigrant puguin aparèixer certs sentiments de confusió i, fins i tot, de culpabilitat per traïr l'entorn familiar i tot allò que representa. De la mateixa manera, també hi ha altres casos en els quals aquests joves sacrificaran el fet d'integrar-se socialment en àmbits com l'escola, tot en favor de no ser refusats pels seus familiars. Tant si es dona un cas com l'altre, resulta obvi que en aquesta mena de situacions l'alternativa adequada sempre és que els adolescents se

situïn en una posició de certa equidistància entre el model de vida que es planteja des de casa i el plantejat des de fora de casa. Amb tot, aquest panorama que acabem de plantejar únicament és possible en el cas que tant per una banda (la família) com per l'altra (la societat d'acollida) es mostri un tarannà de tolerància i permissivitat a l'hora d'acceptar una convivència amb altres estils de vida, amb altres cultures.

4. A MODE DE CONCLUSIÓ

En definitiva, tal com hem pogut observar en el decurs d'aquest mateix article, la postura que adopta l'entorn familiar esdevé fonamental a l'hora de mesurar el grau d'integració social i l'educació d'aquestes noves generacions de conciutadans. A més a més, també resulta una variable força determinant si el que es pretén és avaluar els processos de configuració identitària. D'aquesta manera, perquè aquests adolescents puguin integrar-se socialment i passar un trànsit cap a la vida adulta sense més turbulències de les normals, és fonamental que aquests pares i mares entenguin un poc millor què és i què representa l'adolescència.

Un dels motius essencials de la manca de connexió entre les actuals generacions de mares i pares i els seus fills ha estat el canvi de paradigma de l'adolescència. Així les coses, hem passat de la certesa i la previsió que incorporaven aquells models més tradicionals d'adolescència (en els quals, una vegada acabada l'etapa de formació bàsica, els fills començaven a treballar per casar-se i tenir infants) a realitats molt més disperses. La proposta actual d'adolescència no parteix d'itineraris formatius, laborals, en definitiva, vitals estables. Més aviat el contrari. La incertesa i la volatilitat es fa present en les vides d'aquestes noves generacions que han fet de la seva adolescència una etapa vital, més que una etapa de transició. A dia d'avui s'ha allargat la durada d'una etapa en què les persones, sense ser infants, no assumeixen de ple les responsabilitats que fan costat a la vida adulta.

Aquest seguit de canvis sovint no són entesos per uns entorns familiars que han crescut amb uns models més aviat tradicionals d'adolescència. D'alguna manera, podríem dir que els joves no actuen de la manera que els pares esperen. En el cas de les famílies d'origen immigrant, procedents d'entorns en els quals la proposta d'adolescència postmoderna no és comuna, el xoc entre les visions dels familiars i dels mateixos joves és encara major. Vers aquesta conjuntura, les respostes que es poden donar des del context familiar són diverses: (1) adoptar posicionaments més aviat autoritaris, els quals acabaran desembocant cap a un cert distanciament, (2) mantenir relacions d'allunyament amb relació als fills o (3) desenvolupar models de relació que alimentin la integració i els quals atorguin una certa fluïdesa als processos d'aculturació.

De fet, una de les línies de feina que més s'haurien d'incentivar amb aquests col·lectius hauria de ser la del treball familiar per tal que puguin acostar-se més directament a l'entorn que envolta qualsevol adolescent. Només d'aquesta manera, seria possible que aquestes persones adultes (moltes vegades desorientades) puguin ser capaces d'implicar-se millor en els problemes dels seus fills i, en definitiva, puguin ajudar-los a situar-se millor en el complicat món que els envolta.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Benedicto, J. i altres (2016). *Informe juventud en España*. Madrid: Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad.

Brullet i Gómez-Granell (2008). *Malestar: infancia, adolescencia y familia*. Barcelona: Graó.

Ereta, M. J. i Delpino, M. A. (2013). *Estilos familiares en la formación de adolescentes en España*. Madrid: Liga española de la educación. Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad.

Faccini, A. (2013). *El perfume de la adolescencia: una gran aventura para la familia y el colegio*. Madrid: Ediciones Palabra.

Funes, J. (2000). «Migración y adolescencia». A Aja, E.; Carbonell, F.; Funes, F. i Vila, I. (ed.). *La inmigración extranjera en España: los retos educativos*. Barcelona: Fundació La Caixa.

Giró, J. (2006). *Identidad étnica, adolescencia y aculturación*. Comunicació presentada a XII Conferencia de sociología de la educación. Logroño, 2006.

INEE (2018). *Sistema Estatal de Indicadores de la Educación 2017*. MECD.

López, J. M. (2007). «La segunda generación no es inmigrante» A *Revista Documentación Social de estudios sociales y de sociología aplicada*, 47, 78-92.

Martínez, M. (2012). *Adolescencia, aprendizaje y personalidad. Problemas y Soluciones en la Educación Secundaria*. Barcelona: Sello editorial.

Medina, P. (2005). «Crecer en el cruce de culturas: adolescencia, identidad e inmigración». A *Revista Comunicación*, 4, 129-139.

Mir, A. (2017). *Els nous illencs*. Palma: Leonard Muntaner.

Siguan, M. (2003). *Inmigración y adolescencia. Los retos de la interculturalidad*. Barcelona: Paidós.

Vidaña, L. (2016). *Titulació a l'ESO: comparativa de resultats d'alumnat autòcton i d'alumnat estranger*. Palma: Anuari de l'Educació de les Illes Balears.

WEBGRAFIA

Consejo para la Promoción de la Igualdad de Trato y la No Discriminación
<www.igualdadynodiscriminacion.org>

Conselleria d'Educació del Govern de les Illes Balears
<www.weib.caib.es>

Dialnet (Universitat de la Rioja)
<www.dialnet.unirioja.es>

Epdata
<www.epdata.es>

SOS Racisme
<www.sosracismo.org>

Tesis en xarxa
<www.tesisenxarxa.net>